

DOI: <https://doi.org/10.18524/2519-2523.2025.20.344124>

УДК 94(477.7)«1796/1802»:347.9-026.5

THE DAILY LIFE OF BANDIT GANGS IN THE SOUTHERN UKRAINIAN STEPPE (BASED ON COURT RECORDS FROM THE LATE 18TH CENTURY)

Olha Posunko

PhD (History), Associate Professor

Head of the Department of Ukrainian

History

Oles Honchar Dnipro National University

72 Nauky Ave, Dnipro, 49010, Ukraine

ORCID iD:

<https://orcid.org/0000-0002-7250-9696>

Researcher ID: B-9934-2018

E-mail: olgaposunko70@gmail.com

Citation: Posunko, O. (2025) The daily life of bandit gangs in the Southern Ukrainian steppe (based on court records from the late 18th century), *Chornomors'ka mynuvshyna: transactions of Department of Cossack History in the South of Ukraine*, 20, pp. 28–39.

Submitted: 10.08.2025.

Abstract

The article is devoted to the characteristics of everyday life of robber gangs in Southern Ukraine. The topic is relevant in the context of everyday history and social history. Criminal offences and a criminal lifestyle are usually perceived as atypical phenomena, anti-norms. However, for certain categories of people, this becomes an everyday occurrence, through which one can better understand the history of society as a whole. Since the publication of E. Hobsbawm's work "Bandits" (1969), foreign historiography has thoroughly explored the problems of studying banditry and understanding the social and criminal components of this phenomenon. In domestic historiography, attention to destructive, antisocial elements of society is only gaining popularity. Nevertheless, a positive development is the use by researchers of various historical periods of materials from criminal court cases to characterise everyday life, primarily that of the common people.

The article is based on materials from judicial institutions in the region from the late 18th to early 19th centuries. Three cases of robbery committed between 1796 and 1799 by the groups led by I. Taran, O. Bandurchenko and L. Siryi are examined, whose cases were under appeal in the Novorossiysk Chamber of Justice and Punishment. Some additions are taken from other cases of this type. The following components of bandit life are analysed: the composition of the groups, the territory of their activities, their methods of movement; the nomenclature of their loot; potential victims and pursuers; their living arrangements (shelter, food, leisure); and the effectiveness of the fight against this phenomenon. The members of the bandit gangs were mainly young men aged 20–30 who left their villages in search of work. The groups were formed on an ad hoc basis, and alcohol was a constant companion in this way of life. An interesting topic that requires further consideration is the problem of relations between criminals and the local population. Certain categories of the population, due to their occupations or place of residence, were more at risk of encountering robbers. These included chumaks (merchants), shepherds, foresters, and fishermen who worked in deserted areas. In terms of place of residence, the most vulnerable to attacks were the estates of peasants living on the outskirts, in remote villages, and the estates of landowners where the owner was temporarily absent or where a woman was in charge. Some of the peasants and landowners colluded with the robbers: they provided them with shelter and food in exchange for payment and bought stolen goods.

Conclusions were drawn about the similarity of the described phenomena of banditry to identical pan-European processes. Emphasis was placed on regional specifics, caused by the large, poorly controlled areas of the region and the breakdown of the traditional way of life.

Keywords: everyday history of the late 18th century, Southern Ukraine, robbery.

ПОВСЯКДЕННЯ РОЗБІЙНИЦЬКИХ ВАТАГ ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКОГО СТЕПУ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ СУДІВ КІНЦЯ XVIII СТ.)

Ольга Посулько

кандидатка історичних наук, доцентка
завідувачка кафедри історії України
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара
пр. Науки, 72, м. Дніпро, Україна, 49010
ORCID iD:
<https://orcid.org/0000-0002-7250-9696>
E-mail: olgaposunko70@gmail.com

Цитування: Посулько О. Повсякдення розбійницьких ватаг південноукраїнського Степу (за матеріалами судів кінця XVIII ст.). *Чорноморська минушина* : зап. Від. історії козацтва на півдні України : зб. наук. пр. / за ред. В. А. Смолія. Одеса : ФОП Бондаренко М. О., 2025. Вип. 20. С. 28–39.

Отримано: 10.08.2025 р.
1,25 д.а.

Анотація

Стаття присвячена характеристиці елементів повсякдення грабіжницьких ватаг на теренах Південної України. Тема актуальна у контексті історії повсякденності та соціальної історії. Кримінальні правопорушення, кримінальний спосіб життя, зазвичай, сприймаються як нетипові явища, анти-норму. Але для певних категорій людей це стає буденністю, через яку можна краще розуміти історію соціуму в цілому. Зарубіжна історіографія з часу появи роботи Е. Гобсбаума «Бандити» (1969 р.) досить добре опрацювала проблеми вивчення бандитизму; осмислення соціальної і кримінальної складової даного явища. У вітчизняній історіографії увага до деструктивних, асоціальних елементів суспільства лише набуває популярності. Та все ж позитивним зрушенням є залучення дослідниками різних історичних періодів матеріалів судових кримінальних справ для характеристики повсякденного життя, простолюду насамперед.

Стаття ґрунтується на матеріалах судових установ регіону кінця XVIII – початку XIX ст. Розглянуто три кейси грабіжницької діяльності за 1796–1799 рр. угруповань І. Тарана, О. Бандурченка та Л. Сірого, справи яких перебували на апеляції у Новоросійській палаті суду і розправи. Окремі доповнення взято з інших справ такого типу.

Аналізуються наступні складові розбійницького життя: склад груп, територія діяльності, способи пересування; номенклатура здобичі; потенційні жертви і переслідувачі; облаштування побуту (укриття, харчування, дозвілля); результативність боротьби з вказаним явищем. Учасниками розбійницьких ватаг були переважно молоді чоловіки віком 20–30 років, які йшли із сіл у пошуках заробітку. Групи створювалися ситуативно, постійним супутником такого життя був алкоголь. Цікавим сюжетом, який потребує додаткового осмислення, є проблема відносин криміналітету і місцевого населення. Певні категорії населення за своїми заняттями чи за місцем проживання більше перебували у зоні ризику зустрічі з розбійниками. За заняттями це були: чумаки, чабани, лісники, рибалки, які займалися своїм промыслом у безлюдних місцях. За місцем проживання більше нападам піддавалися садиби селян, що жили на окраїнах, віддалених хуторах; садиби поміщиків, де тимчасово не було господаря чи господарювала жінка. Якась частина поселян та поміщиків вступала у зговір з грабіжниками: надавали їм притулок та забезпечували харчуванням за винагороду, скуповували крадене.

Зроблено висновки про відповідність описаних явищ бандитизму ідентичним загальноєвропейським процесам. Наголошено на регіональній специфіці, обумовленій великими слабо контрольованими просторами краю, зламом традиційного укладу життя.

Ключові слова: історія повсякдення кінця XVIII століття, Південна Україна, розбійництво.

Немає необхідності нині доводити актуальність студій з історії повсякдення. Вони є затребуваними і звичними в рубриках сучасної наукової історичної періодики. Звісно, як кожен напрям, він має свої пріоритети дослідження, популярні теми та періоди. Зокрема, спостерігається значне переважання праць з історії повсякденності другої половини XIX і особливо XX ст., що цілком зрозуміло з огляду на наявний джерельний потенціал.

Чим більш ранній період опиняється в полі зору історика, тим виразнішим є дисбаланс можливостей вивчення повсякдення різних груп населення. І знову обумовлено це джерельною базою, оскільки щодо життя панівних верств залишилося незрівнянно більше інформації [1; 9;

10; 20]. У цьому випадку на допомогу історикам приходять судові матеріали, які іноді є єдиним шансом збереження інформації про побутування, проблеми і життя простолюду. Тож не дивно, що дослідники різних періодів і регіонів України активно стали залучати судові справи до вивчення найрізноманітніших питань [3; 15; 19]. Та і серед простолюду є категорії, життя і повсякденність яких взагалі перебуває на науковому маргінесі. Йдеться, наприклад, про злочинців.

Точніше буде зазначити, що увага до злочинного світу присутня у вітчизняних працях з історії повсякдення [2; 13; 1]. Але, навіть за умови коли досліджується певний масив однотипних злочинів, то все ж вони розглядаються як порушення звичного життя, звичних правил, *звичної повсякденності*. Натомість, відсутні праці, присвячені аналізу злочинності як *іншій* буденності тих, хто залучений до кримінального світу.

За матеріалами судових установ Південної України останньої чверті XVIII – першої половини XIX ст. є можливість додати «штрихів» до картини життя криміналізованої частини суспільства цього неспокійного регіону. Тож цікавим виявився досвід зарубіжних авторів, де наявні ґрунтовні дослідження бандитизму у різні часи. У 1969 р. було здійснене перше видання книги відомого британського історика Е. Гобсбаума «*Bandits*» («Бандити»), яка викликала значний інтерес і до певної міри поклала початок масового дослідження феномену «соціального бандитизму» [11]. Попри наявну критику дещо «лівих» ідей Гобсбаума [29], це був потужний поштовх до вивчення бандитизму, зокрема і кримінального [24 – 26; 28], з яким як вважають, європейські держави стали справлятися тільки у XIX ст. [28, с. 213].

Південноукраїнський регіон у згаданий час також вважався неспокійним і криміногенним, чому сприяла імперська політика остаточного підкорення краю, ліквідації усталеного способу життя, просування зовнішньополітичних планів. З 1783 р. на Південну Україну поширюється дія основних положень «Установлень для управління губерній Всеросійської імперії» 1775 р. [18, с. 28]. Цивільне адміністративно-територіальне управління «просувається» суттєво на південь, охоплює і Крим. Однією зі складових цього адміністрування стала нова судова система, через матеріали якої у статті буде охарактеризовано повсякдення кримінальних груп краю. Реалізація означеної мети буде здійснена за допомогою кейс-методу, який дає можливість через аналіз діяльності окремих розбійницьких/грабіжницьких груп виділити спільні характеристики їх повсякденного життя. Дана інформація корисна для вивчення соціальної історії регіону, для розуміння суспільних трансформацій вказаного періоду.

Першою структурою, яка мала б реагувати на інформацію про кримінал і виконувала фактично поліцейські функції, був нижній земський суд у повітах. Його представників викликали на місце злочину, вони арештовували злочинців, опитували свідків, здійснювали покарання, якщо воно було можливим на місці. А, власне, самі кримінальні справи розглядалися у судах різних інстанцій і категорій, залежно від соціальної приналежності злочинця. Оскільки за грабунки і розбій передбачалося заслання до Сибіру, то вироки присилалися в губернські установи на ревізію. Документи саме такої інстанції, Новоросійської палати суду і розправи (1796–1802 р.), складуть практичні кейси-історії, які ми розглянемо.

Розбійницька ватага Івана Тарана. Справа 1796 р. про вбивство ватажка групи Тарана роз'їздною командою, яка йшла по слідах банди [5]. У групі 3 особи (І. Таран, В. Кушніренко, Н. Приймаченко), включно із загиблим ватажком. Справа ініційована земським справником у Мелітопольському і Дніпровському земському суді у квітні 1796 р., влітку 1797 р. передана до Перекопського повітового суду, оскільки аналогічна структура Дніпровського повіту на той час була ліквідована [5, арк. 97, 99]. Діяли в Херсонському, Дніпровському та Мелітопольському повітах, займалися розбоями і грабунками. Справа завершена у березні 1798 р.

Розбійницька група Лук'яна Сірого, до складу якої входило 5 осіб. Але в руки правосуддя потрапили три молоді, менш досвідчені грабіжники, ватажок Сірий із товаришем від переслідувачів втекли. Перед судом постали Я. Срібняк, Г. Чередніченко, О. Клевець [7]. Діяли в Херсонському, Павлоградському, Маріупольському, Дніпровському повітах. Крім грабунків, звинувачувалися у вбивстві капітана Германа, який їх переслідував. Справа надійшла до Новоросійської палати суду і розправи 1799 р. з Перекопського повітового суду.

Розбійники Олексія Бандурченка [6] на запорозькому човні «дубі» [23, с. 141]. Унікальна історія про розбійницьку ватагу у складі 13 осіб, але знов-таки у поле зору суду потрапили три селянина, які, принаймні за їх словами, випадково і примусово опинилися у групі. Орудували в Катеринославському та Дніпровському повітах на прилеглих до Дніпра територіях. Справа ініційована Катеринославським земським судом, але передана згодом до Перекопського повітового суду, оскільки, не дивлячись на проживання трьох учасників процесу в Катеринославському повіті, більшість злочинів здійснювалася в Дніпровському. Судилися поселяни К. Руденко, П. Волощенко і Н. Ємченко (Музика). Злочини: пограбування, розбій, збут краденого.

Звернемося до справ, які описують як побутували ці ватаги, узагальнюючи матеріал за певними параметрами

Місця побутування. Справи про розбійницькі ватаги стосуються самих південних повітів Катеринославського намісництва / Новоросійської губернії: Мелітопольського і Дніпровського, Херсонського, Маріупольського, частково Катеринославського і Павлоградського. Розбійні напади на дорогах траплялися й в інших повітах, але саме названі були досить слабо заселені, погано контролювалися. Згідно закону повіти і органи управління в них утворювалися в першу чергу з огляду на кількість населення. Тому малозалюднені повіти були більших розмірів та ще й часто управлялися об'єднаними структурами.

Природним середовищем, де велася розбійницька діяльність і де можна було успішно переховуватися були степ і плавні. Банда Бандурченка взагалі діяла на берегах Дніпра, але наявні постійні вказівки про переховування у плавнях, проживання на заплавах островах. Навіть ті, хто діяв у степу, нерідко вказували потім на допитах, що «йшли плавнями» [7, арк. 7], тобто спускалися до заростей по берегам річок аби не бути помітними в степу. Та і сам степ з його ярами та балками, великим обширом давав змогу переховуватися і знаходити собі жертв.

Вороги і жертви грабіжників. Контролювати південні степові території було складно, але тут перебувало чимало військових, тож практикувалися рейди так званих «роз'їздних» команд, які активізувалися у випадку скарг на грабунки. На постійній основі вилучували злочинців роз'їздні команди, найчастіше керовані земськими справниками. Але у документах згадуються такі ж команди чорноморських козаків, Війська Донського, військових частин і гарнізонів [5, арк. 1; 5, арк. 26; 7, арк. 5]. Виїздили в приватному порядку і самі поміщики [7]. Тобто це було схоже на періодичне патрулювання території. Деякі ж виїздили після чітких сигналів-скарг. Прикметно, що на ідентичні засоби охорони доріг вказують у своїй статті польські дослідники, які аналізують небезпеки на дорогах Польщі у давнину. За організацію охорони проїжджим, переслідування розбійників відповідали старости населених пунктів, активно залучалися місцеві шляхтичі та військові [28, с. 212].

Зіткнення з урядовими рейдами були іноді кривавими для обох сторін. Серед озброєння розбійницьких ватаг найчастіше згадуються дротики, піки [5, арк.1, 6], але бувало, що у попередніх сутичках десь здобували і пістолі та рушниці [5, арк. 6 зв.]. Тому навіть серед запропонованих кейсів є приклад вбивства і ватажка грабіжницького гурту, і вбивства одного з офіційних переслідувачів. Так, у справі банди Івана Тарана, саме його і було вбито. Свідчення одного з підсудних доводять, що відбувся фактично самосуд членів роз'їздної команди. Вірогідно, їх розлютило, що Таран опирався, пробував відбитися пікою. Спочатку його спіймали і зв'язали. Згодом прибув старший команди, наказав ватажка розв'язати, відібрали у нього кафтан і гроші («з шії гаманець чорний сап'яновий з асигнаціями»), а потім наказали йому відрубати голову. Якийсь козак вдарив тричі Тарана по шії, а четвертий раз по голові. Тіло там і залишили і коли велося судове слідство, то представники Перекопського земського суду виїздили на місце і зафіксували у полі знайдені залишки тіла, обгризені звірами і птахами. За станом тіла не можна, мовляв, було зрозуміти чи були удари по шії, але видно, що лоб проломлено дротиком. Тіло поховали і у підсумку суд вирішив, що Таран «ненавмисно вбитий» [5, арк. 89].

Небезпечні такі сутички були і для представників роз'їздних команд. Зокрема, про це свідчить справа, присвячена слідству над учасниками грабежів та вбивства поміщика Херсонського повіту капітана Германа, який зі своїми підлеглими переслідував грабіжників [7, арк. 7 зв.]. Команді капітана вдалося відбити 5 вкрадених коней, але у ближньому бою він промахнувся пострілом і

два розбійника його вбили: один вдарив пікою по руці, а інший прикладом по голові і коли Герман впав на землю, то добили його. Перевага знову опинилася на стороні грабіжників, вони обібрали мертвого капітана і так отримали ще два пістолі [7, арк. 8]. Спіймала розбійників команда, суттєво більша за кількістю людей. Частина захопили зненацька на відпочинку, а двох у степу цілу добу переслідували 50 козаків, на шляху перестрілюючись [7, арк. 9].

У степу за інформацією представники роз'їзних команд зверталися до чабанів і чумаків, які були і першими ж жертвами грабунків, але більш поміркованих у порівнянні з проїжджими чи поселенцями. Чабани, які стояли «кошами» у певних місцях і випасали отари овець, фігурують фактично у всіх справах. Вони контактували і з розбійниками, і з їх переслідувачами. З бандитами було вимушене спілкування, оскільки ті приходили до чабанів за продуктами харчування, на ночівлю, іноді і за теплими речами. У кращому випадку «віддячували» чабанам краденими речами чи горілкою, яку розпивали разом. Частіше, степові пастухи мовчки виконували забаганки непрошених гостей, бо останні були озброєними. Іноді хтось з пастухів теж приєднувався до ватаги розбійників. Так сталося з чабаном Яковом Срібняком, що залишив отару і пішов далі з ватагою у складі трьох осіб, які себе називали «чорноморськими козаками» [7, арк. 5 зв.].

Ще одними постійними жертвами розбійників чи вимушеними їх компаньйонами за вечерею були чумаки. Так, на допиті члени однієї з ватаг зазначали, що з півдня у Новомосковський повіт їхали кіньми на зимівлю два тижні, харчуючись хлібом, який відбирали у чумаків [7, арк. 6]. Зокрема, в однієї групи відібрали 2 хлібини, мішок сухарів і три піки, якими, вірогідно, ті намагалися захищатися [7, арк. 6 зв.]. Саме про такі події чумацького життя свідчить народна пісня «Ой, високо сонечко зіходить» [22]:

...Ой як узяли наші чумаченьки
З-під байраку виходити,
Ой як й узяли вражі здобишнички
Частом до нас доїздити...

«Здобишниками», «комишниками» називають грабіжників в таких піснях [4, с. 86]. «Комишниками» були розбійники, які чатували у комишах на пониззі Дніпра. Також, дослідники відзначають, що саме шлях на Перекоп часто згадується у чумацькому фольклорі [12, с. 46]. Тож не дивують і означені судові справи з Перекопського повітового суду. Як фіксувалося в одному з документів – напад відбувся «в Перекопському степу» [8, арк. 2].

Також жертвами, які змушені були ділитися з «степовими робінгудами» продуктами харчування і житлом, а іноді і кіньми та одягом, були лісники. Вони перебували у віддалених від сіл оселях і втручання у їх життя несло менше загроз. Фігурують лісники у справі про ватагу Бандурченка [6, арк. 7 зв.], Сірого [7, арк. 34]. У справі Бандурченка згадуються і рибалки. Але вони мали сезонний промисел і їх статус був схожий з чабанами: могли надати лише щось для харчування. Інші ж жертви розбоїв: купці, випадкові подорожуючі, жителі в обійстях, що ближче до степу чи дороги, віддалених хуторів, та іноді і поміщики.

Учасники грабіжницьких гуртів. Справи, які вдалося проаналізувати свідчать, що більшість розбійницьких ватаг виникали спонтанно, у колі випадкових зустрічей і контактів. Зазвичай, був один-два ініціатори, які мали певне уявлення про можливості деь перебувати/зимувати/ночувати; про можливості харчуватися і місця, де можна було б взяти здобич. Це була людина, яка вже деякий час «тинялася світами», іноді втікач зі служби чи з-під варті за якісь попередні правопорушення. Компаньйонів у більшості випадків знаходив собі серед селян, які йшли на заробітки з різних регіонів України. Найчастіше це молоді чоловіки віком від 20 до 30 років. Так, у групі І. Тарана Науму Приймаченкові та Василю Кушніренку було по 25 років [5, арк. 5 зв., 6 зв.]. Членам ватаги Сірого: Якову Срібняку 24 роки, Гнату Чередніченкові – 22, Олексію Клевцю – 30 [7, арк. 2 – 2 зв.].

Подекуди вражає шлях пересування окремих учасників груп. Наприклад, про 5-річне своє заробітчанство так оповідав Наум Приймаченко (25 років на час допиту у 1796 р.): народився в містечку Телепино «колишньої Польської області» (нині село в Черкаській області). У 1790 р. отримав від поміщика Любомирського паспорт і відправився на заробітки. Дійшов до Таганрогу і якийсь час працював там, а потім потрапив у слободу Гуляйполе Новомосковського повіту, де останній раз і причащався (обов'язкове питання, яке фіксувалося у допитах). Коли почався

перепис населення (ревiзiя) 1795 р., перебрався у слободу Резидентову Маріупольського повіту. Звідти перейшов у Дніпровський повіт, потім у слободу Фаліївку Херсонського повіту, а весною знову «перейшов на сю сторону повіту», тобто ближче до Дніпровського повіту, де і був з товаришами згодом пійманий і відправлений до Перекопського повітового суду [5, арк. 5 - 5 зв.].

Троє затриманих гурту Сірого були з різних повітів: Палоградського, Маріупольського і Перекопського [7, арк. 5]. Зустрілися на степових просторах і дорогах.

Попри обставини, які озвучували особи під судом і які мали їх нібито виправдати (незнання про злочини, випадковість зустрічей і т. п.), все ж складається враження, що кожен добре розумів до якої справи його заохочують. Так, Наум Приймаченко (гурт Тарана) зазначав, що мав дві розмови з Тараном, який його з товаришем «припрошував до розбійництва» [5, арк. 5 - 5 зв.]. Вперше вони відмовилися, але Таран їх згодом наздогнав у степу і вмовив. Тобто, і для нього важливою була наявність «товаришів по справі». Також сумнівно виглядають пояснення К. Руденка і його племінника П. Волощенка як вони потрапили до Бандурченка. Мовляв, десь познайомилися у шинку, потім пиячили і вдома у Руденка і у стані безпам'ятства забрали його на човен. Племінник побіг дядька виручати, та забрали і його [6, арк. 7 - 7 зв.].

У гуртах був свого роду розподіл функцій. Звісно, коли йшлося про ватагу з трьох осіб, то чітко виділявся лише керівник-предводитель. Він був ініціатором тих чи інших дій, він вирішував яку стратегію обирати у певних критичних ситуаціях, він розподіляв здобич. Зрозуміло, що у великому гурті авторитет такої людини мав би бути більшим і чимось підкріплений. Тому цікаві свідчення Руденка і його товаришів про ватагу Бандурченка з 13-ти осіб. Його учасники себе нібито називали «чорноморськими козаками», мали чітко визначеного ватажка – Олексія Бандурченка. Саме він керував усіма процесами, спілкувався із скупниками краденого, ділив здобич між учасниками гурту. Саме у нього «відпрошувалися» вказані три селянина згодом аби їх відпустили додому і Бандурченко погрозами змусив рибалок одного з островів доправити страждених до слободи поміщика Нечаєва, звідки ті потрапили до бандитського гурту. Був у цій громаді і кухар Полежай, який готував на всю ватагу, коли перебували у плавнях і на островах [6, арк. 11].

Зі слів арештованих селян самі вони не були активними учасниками нападів, їх залишали стерегти човен, коли відлучалася основна частина громади. Виставляти сторожу у випадку грабунку, контакту з місцевими жителями – це було обов'язково. Куди б не припливала громада Бандурченка, то навіть коли вони йшли на гостину (як це було з поміщиком Христофоровим), то залишали на човні певну кількість людей, яким згодом або приносили поїсти-попити, або змінювали.

У наявних справах у допитах досить детально охарактеризовані будні розбійницьких ватаг. Наприклад, члени групи Бандурченка вдень перебували десь на островах, у плавнях, а навечір відправлялися у пошуках здобичі. Великий собі нічний спосіб життя. Натомість, кінні групи в степу влаштовували напади на дорогах вдень, бо до ночі подорожуючі намагалися або добратися до населеного пункту, або гуртувалися для ночівлі. Навечір чи усамітнювалися десь у прихистку або здійснювали наїзд на чийсь оселю з метою пожитися і переночувати.

Засоби переміщення. Можливість переміщуватися і швидко тікати від переслідувачів, була головною умовою існування таких груп. У матеріалах різних установ і різних років при згадці про розбійницькі напади фіксується їх пересування на конях. Були, звісно, приклади і «піших» ватаг, але вони були групами ситуативними, їх спільна діяльність була разовою. Десь у шинку взнали про рух купця, влаштували засідку на придатній для того ділянці дороги [8]. Але якщо розбій ставав хоч на короткий час для якоїсь групи основним заняттям, то намагалися обов'язково роздобути коней. Коней крали у поміщиків, лісників, селян. Брали з запасом. Так, Гнат Чередніченко розповідав, що при знайомстві з групою Сірого у останнього на 3 осіб було 7 коней [7, арк. 5 зв.]. При переслідуванні чи в складних погодних умовах, коли слабкі коні ставали тягарем, їх залишали в степу.

Надзвичайно цікавим є випадок про пересування на «дубі» гурту Бандурченка, чия діяльність велася між двома берегами Дніпра. Тут же взагалі ситуація давала чимало переваг: ховалися порушники у плавнях, на віддалених островах. Грабували, зазвичай, на «тій стороні» (на лівій – *авт.*) Дніпра і тут же перепливали до правого берега. Таким чином, вони потрапляли

на території, що перебували у юрисдикції іншого повіту. І коли вже розпочалося судове розслідування, то справи з Катеринославського повіту передали до Дніпровського повіту (де здійснювався злочини), а згодом і до Перекопського земського суду, оскільки до його юрисдикції віднесли Дніпровський повіт [6, арк. 56].

«Триадою щоденності» вважають такі складові: житло, одяг, їжу [14, с. 51]. У пісні «Там, де Ятрань круто в'ється» є слова молодого козака: «Степ широкий – то мій сват», а у випадку розбійницьких історій степ був їх домівкою. Майже цілий рік (зустрічалися факти перманентної ночівлі в степу навіть у грудні), окрім лютої зими, бандитські ватаги перебували в степу. Ночували у скиртах сіна, шалашах чабанів, рибалок, під відкритим небом. Нескладно було знайти тимчасову ночівлю на одну-дві доби десь у лісника, на віддаленому хуторі, погрожуючи господарям. Але для зимування все ж треба було вирішувати питання більш радикально. Неодноразово зустрічалися згадки про контакти грабіжників з прикажчиками в поміщицьких садибах, окремих селах. Їм і пограбоване нерідко збували, до них зверталися аби вирішити питання з зимівлею. Таким чином, на певний період члени групи могли розійтися по реальних чи удаваних наймах по різних селах, чи і до одного управителя. Останній мав право наймати людей на різні роботи, тож це не викликало особливих підозр. Так, члени банди Сірого з степів Маріупольського повіту восени (після Покрови) добралися до знайомого прикажчика Іллі Яковлева в слободі Шандрівка Павлоградського повіту поміщика надвірного радника Короб'їна, де за награбоване добро якийсь час жили [7, арк. 5 зв.]. Потім знову відїздили в степ і знову повернулися до Яковлева «для зимівлі» [7, арк. 6]. Весною, з активізацією життя в степу, члени гурту збиралися, колективи оновлювалися новими шукачами «легкого хліба» і розбійницьке життя заходило на новий цикл.

Здобич. З наявних справ складається враження, що здобиччю було все, що можна було відібрати у проїжджих чи вдома у поселян та поміщиків. Та продукти харчування були насамперед. У чумаків, рибалок, лісників, чабанів в першу чергу відбиралися продукти. Чабанів могли змусити зарізати ягнят, у рибалок бралася заготовлена риба. Не траплялася інформація про відібрання товару у чумаків. Можливо, тому, що свідчення про грабунки чумаків у справах отримані судами від самих грабіжників, то вони і обмежувалися неповною інформацією.

Якщо була можливість прихопити їжі з запасом, то це робили. Так, «банда на дубі» Бандурченка, маючи можливість чимало краму повантажити на човен і потім тримати його на острові, добре запасалася при можливості. При пограбування села старообрядців недалеко від Нікополя крім речей прихопили 2 мішка пшона і мішок борошна, 2 сотні риби «гольні», 2 великі горщики масла [6, арк. 9]. А при пограбування слободи поміщика Письменського – діжечку сала «десь на пуд», діжечку яєць, 4 мішки пшона, меду та патоки по відру [6, арк. 11 зв., 12]. Та, звісно, таку ватагу треба було чимось годувати: 13 учасників групи і трьох «прихопили» з собою для розваги.

Речі ж траплялися різноманітні, залежно від заможності пограбованих. У реєстрах: зброя, кінська упряж, срібний посуд, полотно, одяг чоловічий/жіночий/дитячий, взуття, гроші мідною монетою та асигнаціями. Одяг брали і новий і «ветхій», всьому знаходився збут і все, що було необхідно для самих грабіжників, отримували саме таким чином.

Алкоголь. Супутником такого життя завжди був алкоголь. Знайомства з непевними людьми відбувалися за чаркою у шинку; напідпитку погоджувалися на сумнівні пропозиції; пограбоване обмінювалося на горілку; алкоголь розпивали з пограбованими жертвами. Згадуються «гаряче вино», горілка («горелка»), водка. Завершення «справи» увінчувалося пиятикою і трапезою, на яку були спроможні грабіжники в певних умовах. Наприклад, вбивши капітана Германа, відірвавшись від переслідування, ватага поїхала «по трудам випити» [7, арк. 8]. Тож, частими є вказівки: у чабанів в коші на три дні «залишились пиячити» [7, арк. 5 зв.]; «п'янствую» пристав до розбійників [7, арк. 6]; «напившись доп'яну» ночували в степу [7, арк. 7 зв.].

Прикметними є і постійні випадки спільного розпивання спиртних напоїв з жертвами, про що буде далі. Це, на мою думку, такий неувідомлений акт поєднання нападника і жертви. Інколи частували навіть зв'язаних свідків. Спиртне вимагали у господаря, а у випадку його відсутності відправляли гінця на пошуки алкоголю чи частували привезеним із собою. Як, зазначав один

господарів-жертв: коли грабіжники з'ясували, що у нього немає чим пожитися, то дістали свою «балсанку»: пили і йому наказували пити [5, арк. 34].

Відносини з поміщиками. У справах згадуються прізвища поміщиків, у володіннях яких здійснювалися крадіжки. Частіше це були грабунки поселенців, але траплялося, що і безпосередньо панські господи. Наприклад, в одну з вилазок гурт Бандурченка пограбував економію поміщиці полковниці Письменської [6, арк. 5]; ватага Сірого – майоршу Карпову [7, арк. 6 зв.]. Навіть у даному випадку бачимо, що йдеться про господи жінок, що часто підтверджується й іншими матеріалами. Згадуваний поміщик Герман, який загинув, переслідуючи банду Сірого, теж попередньо був пограбований.

Але з деякими поміщиками відносини були іншого гатунку. Так, в один з вечорів шукачі поживи гурту Бандурченка прибули до володінь поміщика Христофорова. Від нього прийшов вістовий, який приніс хліба і повідомив, що пан чекає Бандурченка і його товаришів у себе ввечері. Бандурченко і ще 6 осіб відправилися до Христофорова, прихопивши йому в дарунок дві лисиці [6, арк. 10 зв.].

З опису зрозуміло, що такі зустрічі були не новиною для обох сторін – з господарем вечеряли і пиячили. Також обидва підсудних зазначили, що члени гурту Григорій Магметенко і Федір Лисий згвалтували: «перший дівку, а другий молодицю» [6, арк. 11]. Допоки перебували в плавнях поблизу, від Христофорова передавали хліб і горілку. Відповідно, поміщик так або «відкуповується» від грабежу, або мав з Бандурченком і його поплічниками якісь справи.

Стосунки з поселянами. З документів про діяльність ватаги Бандурченка відчувається, що її члени добре орієнтувалися на місцевості, скорізь мали знайомих, у яких можна було перехопити якісь продукти харчування; мали на зв'язку людей для збуту краденого. Наприклад, коли прибули після пограбування поміщика Письменського «у дачі» князя Вяземського, через якийсь час до них приїхали на одноконці Іван Мірошник і якийсь невідомий чабан на волах, які забрали все награвловане майно [6, арк. 14]. В іншому місці приходив до них єврей «откупщик» з горілкою [6, арк. 13].

Прикметними є випадки залучення/усуспільнення грабіжників з населенням. Пограбування могли бути зухвалими і насильницькими. А могли бути свого роду як «збір данини»: приїздили до господаря, змушували готувати вечерю, пригощати алкоголем. Господаря примушували сидіти разом з непроханими гостями і також частуватися разом. З одного боку, так його тримали у полі зору і під контролем, щоб не покликав на допомогу, а з іншого – він наче потрапляв у залежність і вже втрачав однозначний статус жертви. Якщо родина була велика, то господар і господиня могли бути примушені обслуговувати грабіжників, а інші члени родини могли бути і зв'язаними аби не викликали допомогу. Наприклад, коли група Сірого в кінці грудня 1798 р. після пограбування майорші Карпової, прибули на один з хуторів Петра Дяченка, то його з дружиною примусили готувати обід, а п'ятьох робітників хутора зв'язали «щоб нікуди не ходили» [7, арк. 7]. Через якийсь час прибули в слободу Завадовку (графа Завадовського), прикажчика вдома не було, незвані гості чотирьох сторожів зв'язали. Самі господарювали в пошуках харчів, годували коней, пиячили, при цьому причащали алкоголем і цих зв'язаних [7, арк. 8 – 8 зв.].

Попри удавану приязнь грабіжників до тих, хто вимушено надвав їм прихисток, це були все ж ризиковані зустрічі. Грабіж, насильство над жінками (як вже згадувалося вище), застосування сили при спробі спротиву – все це супроводжувало зустріч поселенців з розбійницькими ватагами. Так, коли у вищезгаданому сюжеті про прибуття в Завадівку, один із сторожів став чинити опір, то Яків Срібняк прив'язав його до сволака і бив батою [7, арк. 8]. У оповідях постраждалих відчувається якась буденна приреченість від таких наскоків/наїздів і кожний господар волів би відбутися лише ночівлею, трапезою і спорядженням харчів бандитам в дорогу. Болісно переживалися грабунки вартісного одягу, худоби, коней. Один з постраждалих від банди Тарана розповідав, що коли її учасники вночі обступили хату, а при зустрічі наставили на нього дротики і пістолі, то «з переляку вимушений був запросити до хати» [5, арк. 34]. Коли ж вивели згодом зі стайні його коня, то навіть пробував якось відбити його, переслідуючи крадіїв [5, арк. 34].

У згаданій групі Бандурченка цікавий факт взяття з собою людей фактично як заручників. Хоча, не можна виключити факту, що підсудні, які свого часу приєдналися до ватаги у стані сп'яніння чи з інших причин, видавали згодом ситуацію як примусову. Цікаво, що серед тих, хто після п'ятики у шинку опинився у Бандурченка на дубі, був музикант Петро Ємченко, стосовно якого всі вказували друге прізвище – Музика. Він грав «на скрипиці» у шинку, тож і запрошений був до банди для розваги [6, арк. 10 зв.].

Чим завершувалися ці історії для учасників розбійницьких ватаг? Звісно, якщо працюємо з матеріалами судів, то йдеться про виявлені випадки і суди над окремими особами. Але навіть ці документи свідчать, що члени одного і того ж гурту могли мати різні фінали своїх історій: одних затримали і засудили, а інші – втекли. Чи надовго вони залишалися на волі – невідомо, але вірогідність ухиляння від переслідувачів, від закону існувала. Якщо свідчення проти грабіжників були переконливими, якщо вони особисто зізнавалися у скоєному (а згідно імперського законодавства власне зізнання було найвагомим доказом); якщо у них знаходили речі пограбованих, то зазвичай, вироком було побиття батогами у кількості 25-50 ударів на місці злочину, таврування – літери «ВОР» на щоках і лобі і заслання до Сибіру. Могло у вирок бути уточнення «бити нещадно», тоді навіть побиття могло призвести до смерті. У справі 16 про досить випадкову участь трьох чоловіків у банді Бандурченка здивувала жорстокість покарання, яке винесли на вищому апеляційному рівні. Перекопський повітовий суд виніс вирок – 25 «традиційних» ударів. Коли справа потрапила «на ревізію» до Новоросійської палати суду і розправи, то за пропозицією віце-губернатора губернії Д. С. Козинського було уточнено вирок: «нещадно» 75 ударів [6, арк. 76]. Така кількість ударів виносилася лише у крайніх випадках, коли йшлося про вбивства і сама по собі кількість і «якість» виконання могли призвести до смертного вироку.

Специфіку судочинства ілюструє справа 1798 р. про участь поміщицького селянина Семена Козла у пограбуванні в степу перекопського купця Аги Аблікерімова. Недалеко від селища Каланчак на купця з товаришем напали четверо вершників, зтягли з повозок, били батогами і пограбували [8, арк. 2 – 2 зв.]. Власне, Аблікерімов і звернувся в Перекопський нижній земський суд, бо впізнав одного з нападників – Семена Козла і навіть мав доказ: шапку грабіжника, яку той загубив біля возу. Втім, на допитах підданий поміщиці капітанші Міриної все категорично заперечував, а свідків не було. Тобто, якщо правопорушник був зухвалим, знав про відсутність свідків, зумів збути нарабоване як доказ, то його вперта відмова визнати свою провину давала шанс ухилитися від покарання. Часто грабіжники, особливо зовсім молоді парубки, наполягали на тому, що крім випадків, на яких вони були спіймані, ранше ніколи не були причетні до злочинної діяльності.

Справедливість чи її відсутність для пограбованих. Дивлячись на недосконалу систему поліцейського розшуку, організації суду, складається враження, що постраждалі від грабунків ніколи не отримували сатисфакції. У більшості випадків (йдеться не лише про кейси які розглядаємо, але і про чимало інших зафіксованих у джерелах) постраждалі втрачали своє майно назавжди. Але іноді удача була і на їх стороні. Так трапилося з награбованим останніми днями добром Групи Тарана. Команда переслідувачів доправила у земський суд речі, крадених коней. Потім проводилися очні ставки постраждалих і розбійників і видавалися під розписку речі та худоба [5, арк. 2]. Так само у справі гурту Лисого повернули дещо з пограбованого у капітана Германа, ба його команда скакала за грабіжниками «по свіжих слідах».

Оскільки серед поселенців грабіжники знаходили скупників краденого, то над останніми також проводилося слідство. Ті ж особи, які вимушено виступали спільниками розбійницької ватаги (надавали притулок та харчі) намагалися довести, що робили це під тиском погроз. Для доведення їх непричетності використовували так званий «повальний обшук», коли певна кількість односельців мала підтвердити добропорядність даної особи. Так, у справі Тарана житель села Ушкалівки Федір Лісничий, у якого ночували розбійники і вкрали його коня, був «одобрен» повальним обшуком [5, арк. 114]. Також земський справник перевіряв наявність звернень постраждалих чи до предстанників влади, чи до поміщика.

Підсумовуючи матеріал, зазначимо, що явище розбійництва в межах Південної України було типовим для європейських країн вказаного періоду. Втім, мало і регіональні особливості.

Не можна заперечувати той факт, що певні елементи існування розбійницьких груп успадковані від традицій запорозького здобичництва [17, с. 42-43]. Ще потребує осмислення співвідношення комплексу проблем, пов'язаних із зламом традиційного способу життя в краї; тиском державних/імперських інституцій на суспільство; наявністю попередніх традицій здобичництва і їх переродження. Тож, даний матеріал, можливо, є поштовхом до вивчення проблем розбійництва/бандитизму в регіоні; його соціальної та кримінальної складових.

Джерела та література:

1. Буряк Л. Повсякденне життя козацької еліти Лівобережної України XVIII ст. крізь призму матеріального світу. *Соціум. Альманах соціальної історії*. 2003, № 2. С. 197–20.
2. Волошин Ю. Кримінальна злочинність в Гетьманщині другої половини XVIII ст. (За матеріалами Полтавського гродського суду). *Повсякдення ранньомодерної України: Історичні студії*: В 2 т. Київ: Інститут історії України, 2012. Т. 1: Практики, казуси та девіації повсякдення. С. 287–325.
3. Ворончук І. О. Населення Волині в XVI - першій половині XVII ст.: родина, домогосподарство, демографічні чинники: Монографія. К.: 2012. 712 с.
4. Гончарук В.А., Мусіч І.Ю. Ідейно-тематичний зміст і поетика чумацьких пісень. *Філологічні науки: сучасні тенденції та фактори розвитку*: Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 26–27 січня 2018 р. Одеса: Південноукраїнська організація «Центр філологічних досліджень», 2018. С. 83–87.
5. Державний архів Дніпропетровської області (Далі – ДАДО). Ф. 859. Новоросійська палата суду і розправи. Оп. 1. Спр. 6.
6. ДАДО. Ф. 859. Оп. 1. Спр. 16.
7. ДАДО. Ф. 859. Оп. 1. Спр. 39.
8. ДАДО. Ф. 859. Оп. 1. Спр. 40.
9. Дзюба О. Інтер'єр та мода як ознаки стилю життя козацької старшини XVIII ст. *Соціум. Альманах соціальної історії*. 2015. №11-12. С. 317–329.
10. Дзюба О. М. Приватне життя козацької старшини XVIII ст. (на матеріалах епістолярної спадщини) / Відп. ред. В. А. Смолій. НАН України. Інститут історії України. К.: Інститут історії України, 2012. 347 с.
11. Долгочуб В. Олекса Довбуш як «архетип»: рецензія на працю Еріка Гобсбаума «Бандити». *Журнал соціальної критики «Спільне»*. URL: <https://commons.com.ua/uk/oleksa-dovbush-yak-arhetip/> (дата звернення: 16.06.2025).
12. Кобилко Н. А. Дорога й море як ключові образи чумацьких пісень. *Українські студії в європейському контексті*. № 6. 2023. С. 41 – 47.
13. Козицький А., Білостоцький С. Кримінальний світ старого Львова. Львів: Афіша, 2001. 228 с.
14. Коляструк О. Поняття повсякденності в сучасній науковій гуманітаристиці. *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика*. 2009. Вип. 15(1). С. 46-56.
15. Маслійчук В. До історії родинної конфліктності. Насильство у родині на Лівобережній та Слобідській Україні у другій половині XVIII ст. *Соціум. Альманах соціальної історії*. 2007. Вип. 7. С. 243–264.
16. Маслійчук В. Неповнолітні злочинці в Харківському намісництві (1780-1796 рр.) Х. : Харк. приват. музей міськ. садиби, 2011. 446 с.
17. Мільчев В. Запорозьке гайдамацтво XVIII століття як традиційний здобичницький промисел козацтва. *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*. Запоріжжя: Просвіта, 2008. Вип. XXIV. С. 40-50.
18. Посулько О. Верхня і нижні розправи Катеринославського намісництва: особливості функціонування. *Універсум історії та археології*. 2022. № 5 (30). Вип. 1–2. С. 25–34.
19. Старченко Н. Честь, кров і риторика. Конфлікт у шляхетському середовищі Волині (друга половина XVI - XVII століття). К. : Laugus, 2014. 510 с.
20. Таїрова-Яковлева Т. Г. До питання про повсякденне життя представниць козацько-старшинських родин початку XVIII ст. *Український історичний журнал*. 2008. № 3. С. 202-209. URL: http://resource.history.org.ua/publ/journal_2008_3_202 (дата звернення: 06.06.2025).
21. Таїрова-Яковлева Т. Повсякдення, дозвілля і традиції козацької еліти Гетьманщини. Пер. з рос. Т. Кристаловської. К.: ТОВ «Видавництво Кліо», 2017. 184 с.
22. Чумацькі пісні. URL: <https://mala.storinka.org/%D1%87%D1%83%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%8C%D0%BA%D1%96-%D0%BF%D1%96%D1%81%D0%BD%D1%96-%D1%82%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82-%D0%BA%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0.html> (дата звернення: 06.06.2025).

23. Шпитальов Г. Г. Дуб. *Українське козацтво*. Мала енциклопедія. Київ: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр. 2002. С. 141.
24. Blok A. Bandits and boundaries: Robber bands and secret societies on the Dutch frontier (1730-1778). *The faces of the early modern world: The Netherlands and Japan in the 17th and 18th centuries*. Host editors: S. Yozaburo, W. J. Boot. Kyoto: International Research center for Japanese Studies. 2001. Pp.181 – 202. URL: <https://hdl.handle.net/11245/1.193024> (дата звернення: 16.06.2025).
25. Egmond F. The Noble and the Ignoble Bandit. Changing Literary Representations of West-European Robbers. *Ethnologia Europaea*. 1987. 17 (2). Pp. 139 - 156. URL: https://www.researchgate.net/publication/369581235_The_Noble_and_the_Ignoble_Bandit (дата звернення: 16.06.2025).
26. Fuoli F. Banditry in Global Social History. *The Historical Journal*. Vol. 67. Special Issue 4: Global Social History: Class and Social Transformation in World History. September 2024. Pp. 803 – 825. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/historical-journal/article/banditry-in-global-social-history/B4C2FD9A13AAFF2D317BC92EE3724B79> (дата звернення: 16.06.2025).
27. Godlewski P, Skalski DT, Mruczyk R. The dangers of travel – Banditry on the roads in the old days. *Baltic Journal of Health and Physical*. 2021. №13 (Spec. Iss.1). Pp. 195-214. URL: <https://www.balticsportscience.com/cgi/viewcontent.cgi?article=1114&context=journal> (дата звернення: 06.06.2025).
28. Gonzalez D. The culture of crime: representations of the criminal in eighteen-century England. Louisiana State University. Doctoral Dissertations. 2002. 259 p. URL: https://nichibun.repo.nii.ac.jp/record/1569/files/symp_004_195_181_202_195_216.pdf (дата звернення: 06.06.2025).
29. Slatta Richard W. Eric J. Hobsbawm's Social Bandit: A Critique and Revision. *Revista de Historia Social y Literatura en América Latina*. 2004. Vol. 1. №2. Pp. 22-30. URL: <https://acontracorriente.chass.ncsu.edu/index.php/acontracorriente/article/download/45/3/0> (дата звернення: 06.06.2025).

References:

- Buriak L. Povsiakdenne zhyttia kozatskoi elity Livoberezhnoi Ukrainy XVIII st. kriz pryizmu materialnogo svitu. *Socium. An Almanac of Social History*, 2003, No 2, pp.197–206. [in Ukrainian].
- Voloshyn Yu. Kryminalna zlochynnist v Hetmanshchyni druhoi polovyny XVIII st. (Za materialamy Poltavskoho hrodskoho sudu). *Povsiakdennia rannomodernoi Ukrainy: Istorychni studii*: V 2 t. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy, 2012. Vol. 1: Praktyky, kazusy ta deviatsii povsiakdennia. P. 287–325. [in Ukrainian].
- Voronchuk I. O. Naseleattia Volyni v XVI – pershii polovyni XVII st.: rodyna, domohospodarstvo, demohrafichni chynnyky. Kyiv, 2012. 712 p. [in Ukrainian].
- Honcharuk V.A., Musich I.Yu. Ideino-tematychni zmist i poetyka chumatskykh pisen. *Filolohichni nauky: suchasni tendentsii ta faktory rozvytku*: Mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Odesa, 26–27 sichnia 2018 r. Odesa: Pivdenoukrainska orhanizatsiia “Tsentri filolohichnykh doslidzhen”, 2018. P. 83–87. [in Ukrainian].
- Derzhavnyi arkhiv Dnipropetrovskoi oblasti [State Archives of Dnipropetrovsk region] (as follows – DADO). F. 859. Novorosiiska palata sudu i rozpravy. Op. 1. Spr. 6. [in Russian].
- DADO. F. 859. Op. 1. Spr. 16. [in Russian].
- DADO. F. 859. Op. 1. Spr. 39. [in Russian].
- DADO. F. 859. Op. 1. Spr. 40. [in Russian].
- Dziuba O. Interier ta moda yak oznaky styliu zhyttia kozatskoi starshyny XVIII st. *Socium. An Almanac of Social History*. 2015. No 11-12. P. 317–329. [in Ukrainian].
- Dziuba O. M. Pryvatne zhyttia kozatskoi starshyny XVIII st. (na materialakh epistoliarnoi spadshchyny). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy, 2012. 347 p. [in Ukrainian].
- Dolhochub V. Oleksa Dovbush yak «arkhetyp»: retsenziia na pratsiu Erika Hobsbauma «Bandyty». *Zhurnal sotsialnoi krytyky «Spilne»*. URL: <https://commons.com.ua/uk/oleksa-dovbush-yak-arhetip/> (Accessed 16 June 2025). [in Ukrainian].
- Kobylko N. A. Doroha y more yak kliuchovi obrazy chumatskykh pisen. *Ukrainski studii v yevropeiskomu konteksti*. 202023. No 6. P. 41–47. [in Ukrainian].
- Kozytskyi A., Bilostotskyi S. Kryminalnyi svit staroho Lvova. Lviv: Afisha, 2001. 228 p. [in Ukrainian].
- Koliastruk O. Poniattia povsiakdennosti v suchasni naukovi humanitarystyti. *Ukraina XX stolittia: kultura, ideolohiia, polityka*. 2009. Iss. 15(1). P. 46–56. [in Ukrainian].
- Masliichuk V. Do istorii rodynnoi konfliktnosti. Nasytstvo u rodyni na Livoberezhnii ta Slobidskii Ukraini u druhoi polovyni XVIII st. *Sotsium. Almanakh sotsialnoi istorii*. 2007. Iss. 7. P. 243–264. [in Ukrainian].

16. Masliichuk V. Nepovnitni zlochyntsi v Kharkivskomu namisnytstvi (1780–1796 rr.) Kharkiv: Khark. pryvat. muzei misk. sadyby, 2011. 446 p. [in Ukrainian].
17. Milchev V. Zaporozke haidamatstvo XVIII stolittia yak tradytsiinyi zdobychnytskyi promysel kozatstva. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho derzhavnoho universytetu*. Zaporizhzhia: Prosvita, 2008. Iss. 24. P. 40–50. [in Ukrainian].
18. Posunko O. Verkhnia i nyzhni rozpravy Katerynoslavskoho namisnytstva: osoblyvosti funktsionuvannia. *The Universe of History and Archeology*. 2022. Vol. 5(30), iss. 1–2. P. 25–34. [in Ukrainian].
19. Starchenko N. Chest, krov i rytoryka. Konflikt u shliakhetskomu seredovyschi Volyni (druga polovyna XVI — XVII stolittia). Kyiv: Laurus, 2014. 510 p. [in Ukrainian].
20. Tairova-Yakovleva T. G. Do pytannia pro povsiakdenne zhyttia predstavnyts kozatsko-starshynskykh rodyn pochatku XVIII st. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2008. No 3. P. 202–209. URL: http://resource.history.org.ua/publ/journal_2008_3_202 (Accessed 06 June 2025). [in Ukrainian].
21. Tairova-Yakovleva T. Povsiakdennia, dozvillia i tradytsii kozatskoi elity Hetmanshchyny. Per. z ros. T. Kryshalovskoi. Kyiv: Klio, 2017. 184 p. [in Ukrainian].
22. Chumatski pisni. URL: <https://mala.storinka.org/%D1%87%D1%83%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%8C%D0%BA%D1%96-%D0%BF%D1%96%D1%81%D0%BD%D1%96-%D1%82%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82-%D0%BA%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0.html> (Accessed 06 June 2025). [in Ukrainian].
23. Shpytalov H. H. Dub. *Ukrainske kozatstvo. Mala entsyklopediia*. Kyiv: Heneza; Zaporizhzhia: Premier, 2002. 141 p. [in Ukrainian].
24. Blok A. Bandits and boundaries: Robber bands and secret societies on the Dutch frontier (1730-1778). *The faces of the early modern world: The Netherlands and Japan in the 17th and 18th centuries*. Host editors: S. Yozaburo, W.J. Boot. Kyoto: International Research center for Japanese Studies. 2001. P. 181–202. URL: <https://hdl.handle.net/11245/1.193024> (Accessed 16 June 2025).
25. Egmond F. The Noble and the Ignoble Bandit. Changing Literary Representations of West-European Robbers. *Ethnologia Europaea*. 1987. Vol. 17, iss. 2. P. 139–156. URL: https://www.researchgate.net/publication/369581235_The_Noble_and_the_Ignoble_Bandit (Accessed 16 June 2025).
26. Fuoli F. Banditry in Global Social History. *The Historical Journal*. Vol. 67. Special Issue 4: Global Social History: Class and Social Transformation in World History. September, 2024. P. 803–825. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/historical-journal/article/banditry-in-global-social-history/B4C2FD9A13AAFF2D317BC92EE3724B79> (Accessed 16 June 2025).
27. Godlewski P, Skalski DT, Mruczyk R. The dangers of travel – Banditry on the roads in the old days. *Baltic Journal of Health and Physical*. 2021. Vol. 13, spec. iss. 1. P. 195–214. URL: <https://www.balticsportscience.com/cgi/viewcontent.cgi?article=1114&context=journal> (Accessed 06 June 2025).
28. Gonzalez D. The culture of crime: representations of the criminal in eighteen-century England. Louisiana State University, 2002. Doctoral Dissertation. 259 p. URL: https://nichibun.repo.nii.ac.jp/record/1569/files/symp_004__195__181_202__195_216.pdf (Accessed 06 June 2025).
29. Slatta Richard W. Eric J. Hobsbawm's Social Bandit: A Critique and Revision. *Revista de Historia Social y Literatura en América Latina*. 2004. Vol. 1, iss. 2. P. 22–30. URL: <https://acontracorriente.chass.ncsu.edu/index.php/acontracorriente/article/download/45/3/0> (Accessed 06 June 2025).